

Izvorni znanstveni rad
UDK: 091(497.584Dubrovnik)“12“
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yk3jwhx0j9>
Primljeno: 28.11.2019.
Prihvaćeno: 11.3.2020.

FRAGMENT RUKOPISA SV. AUGUSTINA PISANOG BENEVENTANOM IZ ZNANSTVENE KNJIŽNICE U DUBROVNIKU (RKP. 950) - ARGUMENTI ZA DATACIJU I DUBROVAČKO PODRIJETLO*

ROZANA VOJVODA

SAŽETAK: U radu se analizira fragment rukopisa pisanog beneventanom (Rkp. 950) koji je za Dubrovačke knjižnice otkupljen 2012. godine na aukciji u Sothebyju, obrazlaže se datacija u 13. stoljeće i iznose se argumenti za njegovo moguće dubrovačko podrijetlo. Na temelju karakteristika pisma beneventanskih rukopisa sigurnog dubrovačkog podrijetla (*Missale Ragusinum*, *Libellus S. Nicolayi*) za koje je vjerojatno da su nastali u 13. st. i fragmenata rukopisa iz 13. st. koji se čuvaju u zbirkama u Chantillyju i Grazu, sumiraju se karakteristike beneventane koja se koristila u Dubrovniku u 13. stoljeću. Analiziraju se fragmenti iz tog razdoblja koji se čuvaju u domaćim zbirkama, a koji su po općim karakteristikama najbliži fragmentu Rkp. 950 (Dubrovačke knjižnice, Franjevački samostan Male braće, Knjižnica Juraj Habdelić u Zagrebu u kojoj se čuvaju dva rukopisa iz dubrovačkog jezuitskog samostana). Na osnovi provedene identifikacije teksta fragmenata beneventane iz Samostana Male braće u Dubrovniku (MS 463) i usporedbe sa značajkama fragmenta beneventane iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku iznosi se teza da je riječ o *membra disiecta* istog rukopisa dubrovačkog podrijetla koji sadrži traktate sv. Augustina na Ivanovo evanđelje.

Ključne riječi: beneventana, Dubrovnik, 13. st, rukopis, fragment, *Missale Ragusinum*, *Libellus S. Nicolayi*, Znanstvena knjižnica Dubrovnik, Rkp. 950

Key words: Beneventan script, Dubrovnik, 13th century, manuscript, fragment, *Missale Ragusinum*, *Libellus S. Nicolayi*, Scientific Library in Dubrovnik, MS 950

* Ovaj je rad sufinancirala HRZZ u okviru projekta *CROMUSCODEX70*, IP-2016-06-6619.

Uvod

Beneventana je minuskulno pismo koje se u 8. st. razvilo unutar matice benediktinskog reda u samostanu u Montecassinu i upotrebljavalo se isključivo u južnoj Italiji i Dalmaciji (Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor). Fragmenti beneventane dragocjeno su svjedočanstvo beneventanske pismenosti, jer svaki od njih predstavlja trag nekad cjelovitog rukopisa, a sačuvani su uglavnom zbog toga što su se koristili kao omoti knjiga te pri učvršćivanju uveza kodeksa. Proučavanje fragmenata pisanih beneventanom, pa tako i onih koji se čuvaju u dubrovačkim zbirkama olakšano je činjenicom da se od početka 20. stoljeća do danas kontinuirano provodila njihova evidencija.

Monografija beneventanskog pisma koju je objavio Elias Avery Loew 1914. godine sadržavala je iscrpni katalog svih rukopisa i fragmenata pisanih beneventanom, a za dalmatinske rukopise i fragmente pisane beneventanom važna je sistematizacija koju je u okviru svoje studije o dalmatinskoj beneventani napravio Viktor Novak 1920. godine.¹ Godine 1962. objavljena je dopuna monografije Eliasa Avery Loewa,² a 1980. godine Virginia Brown (1949-2009), nekadašnja Loewova asistentica i najveća svjetska stručnjakinja za proučavanje beneventane, pripremajući drugo izdanje Loewove knjige, revidira i nadopunjuje listu beneventanskih rukopisa i fragmenata. Virginia Brown će tijekom svog dugogodišnjeg bavljenja beneventanom u okviru časopisa *Mediaeval Studies* od 1978. do 2008. godine objavljivati sve novopronađene beneventanske rukopise i fragmente.³ Roger Reynolds, liturgičar i jedan od članova tima *Monumenta*

¹ Elias Avery Loew, *The Beneventan Script. A History of the South Italian Minuscule*. Oxford: Clarendon Press, 1914; Viktor Novak, *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*. Zagreb: JAZU, 1920.

² Elias Avery Loew, »A New List of Beneventan manuscripts.«, u: *Collectanea Vaticana in honorem Anselmi M. card. Albareda a Biblioteca Apostolica edita*. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana, 1962: 211-244.

³ Elias Avery Loew, *The Beneventan Script. A History of the South Italian Minuscule*, I-II, prir. Virginia Brown. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1980; Virginia Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (I).« *Mediaeval Studies* 40 (1978): 239-290; *eadem*, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (II).« *Mediaeval studies* 50 (1988): 584-625; *eadem*, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (III).« *Mediaeval studies* 56 (1994): 299-350; *eadem*, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (IV).« *Mediaeval studies* 61 (1999): 325-392; *eadem*, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V).« *Mediaeval studies* 70 (2008): 275-355.

Liturgica Beneventana,⁴ objedinio je sve liste Virginie Brown te je kompletna evidencija rukopisa i fragmenata pisanih beneventanom sa stanjem istraživanja do 2008. godine dostupna u jednoj knjizi.⁵

Kao što je već odavno primijetio Loew, autor do danas nenadmašene monografije beneventanskog pisma, upotreba beneventane u 13. stoljeću pretpostavlja njezinu intenzivnu upotrebu u ranijim stoljećima. I doista, u dubrovačkim zbirkama čuva se veliki broj fragmenata pisanih beneventanskim pismom koji pripadaju periodu 11-13. stoljeća. Argumenti za uporabu beneventane u Dubrovniku od kraja 11. stoljeća i za postojanje barem jednog samostanskog skriptorija - najvjerojatnije u benediktinskom Samostanu sv. Marije na otoku Lokrumu - brojni su, ali ne pripadaju okrilju ove radnje u kojoj je naglasak na tipu beneventane koji se koristio u 13. stoljeću u Dubrovniku.⁶

Analiza fragmenta beneventane (Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, Rkp. 950) u kontekstu uporabe beneventane na dubrovačkom području u 13. stoljeću

Fragment beneventane koji su otkupile Dubrovačke knjižnice 2012. godine na aukciji u londonskom Sothebyju⁷ (slike 1 i 2) evidentirala je Virginia Brown

⁴ *Monumenta Liturgica Beneventana* je projekt s ciljem istraživanja i objavljivanja beneventanskih rukopisa i fragmenata. Glavni istraživači bili su Virginia Brown, Roger E. Reynolds i Richard Francis Gyug, koji nakon prerane smrti Virginie Brown 2009. i Rogera E. Reynoldsa 2014. godine nastavlja s radom. Više informacija o projektu može se dobiti na <http://www.pims.ca/research/monumenta-liturgica-beneventana> (pristupljeno 10.11.2019).

⁵ Virginia Brown, *Beneventan Discoveries. Collected Manuscript Catalogues 1978-2008*, prir. Roger E. Reynolds. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012.

⁶ Rukopisima i fragmentima pisanim beneventanom i istraživanjem teze o mogućem benediktinskom skriptoriju Sv. Marije na otoku Lokrumu bavila sam se u poglavlju o Dubrovniku u svojoj doktorskoj disertaciji. U poglavlju se nalaze i opisi dubrovačkih fragmenata i rukopisa iz 13. st. koje koristim za komparaciju s fragmentom Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice, a koji su u ovoj radnji nadopunjeni novim podacima. Vidi: Rozana Vojvoda, *Dalmatian Illuminated Manuscripts Written in Beneventan Script and Benedictine Scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir*. Budimpešta: Central European University, doktorska disertacija, 2011: 101-173.

⁷ Fragment rukopisa je 10. srpnja 2012. godine ponuđen na dražbi "Povijest rukopisa: šezdeset važnih stranica rukopisa Schoeyen kolekcije" u londonskom Sothebyju, a otkupile su ga Dubrovačke knjižnice uz financijsku pomoć Društva prijatelja dubrovačke starine. Za podatak da će fragment beneventane dalmatinskog podrijetla biti ponuđen na dražbi doznala je Flora Turner, povjesničarka umjetnosti i predsjednica Britansko-hrvatskog društva u Londonu, koja je obavijestila Joška Belamarića s Instituta za povijest umjetnosti "Cvito Fisković". Nakon što me kontaktirao Joško Belamarić i

u svojim listama beneventanskih rukopisa i fragmenata 1978. i 1980. godine⁸ s datacijom u 13. stoljeće te detaljnije opisala u knjizi *Bookhands of the Middle Ages: Beneventan Script*.⁹ U opisu je identificirala tekst fragmenta, navela njegove materijalne značajke, datirala fragment i ponudila prijedlog njegova podrijetla. Fragment sadrži tekst sv. Augustina *Tractatus in Iohannem (Tract, 12:4-12:7)*, velikih je dimenzija 389 x 330 cm (310 x 230 cm), sadrži 33 retka teksta i pisan je u dva stupca beneventanom uglatih karakteristika, s udaljenošću između stupaca od 2 cm. Crte crtovlja povučene su ostrim predmetom na onoj strani pergamene gdje su bile dlake životinje (*hair side*), završne linije crtovlja su dvostruke, a kapitalna slova ukrašena crvenom bojom. Brown navodi da je fragment korišten kao omot pa su rubovi znatno odrezani, što utječe na tekst na vrhu, te da je *verso* fragmenta u loše, a *recto* u dobro čitljivom stanju. Kao mjesto podrijetla rukopisa predlaže Dalmaciju s datacijom u 13. stoljeće. Brown smatra da je uglato pismo fragmenta sa svojim nagibom udesno primjer kasne beneventane koja se upotrebljavala u Dalmaciji i koja nema veze s Bari-tipom beneventane.¹⁰ Izostanak spojnice (crtice za povezivanje riječi koja ide u drugi redak) smatra tipičnim za druge suvremene primjere beneventane u Dalmaciji, a različitim od prakse u talijanskim rukopisima.

Virginia Brown u svom opisu nigdje ne navodi Dubrovnik kao moguće mjesto podrijetla rukopisa, ali je cjelokupan izgled beneventanskog pisma moguće usporediti s pismom rukopisa iz 13. stoljeća sigurnog dubrovačkog podrijetla i pismom fragmenata beneventane iz 13. stoljeća koji se čuvaju u dubrovačkim zbirkama. Nije nebitno spomenuti da se u zbirci Martina Schoeyena (London-Oslo), iz koje potječe fragment Rkp. 950 i koji se u njoj čuvao pod signaturom MS 56,¹¹ nalazi i fragment beneventane iz 11. stoljeća, također fragment

kad sam vidjela fotografiju fragmenta, iznijela sam mu tezu o mogućem dubrovačkom podrijetlu te smo o tome obavijestili Vesnu Čučić, tadašnju ravnateljicu Dubrovačkih knjižnica, koja je poduzela sve daljnje korake da se zajedničkom akcijom fragment otkupi za Dubrovačke knjižnice.

⁸ V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (I).«: 272; E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 135.

⁹ Virginia Brown, *Bookhands of the Middle Ages: part IV. Beneventan script*. London: Bernard Quaritch Catalogue, 1990: 42-44.

¹⁰ Viktor Novak u svojoj se knjizi o dalmatinskoj beneventani zalagao da se za oblu beneventanu prestane upotrebljavati naziv Bari-tip zbog rasprostranjene upotrebe oble beneventane u Dalmaciji, ali se naziv uvriježio u akademskoj zajednici do današnjih dana (V. Novak, *Scriptura beneventana: passim*).

¹¹ Fragment je bio u privatnoj kolekciji Rosenthal iz San Francisca, a potom je postao dio privatne kolekcije Martina Schoeyena. Ta promjena evidentirana je u listi rukopisa i fragmenata iz 1994. godine: V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (III).«: 345.

Slika 1. Rkp. 950, 13. st, Dubrovačke knjižnice, Znanstvena knjižnica
(snimila: Rozana Vojvoda)

rukopisa sv. Augustina pod signaturom MS 62, i da su oba fragmenta nekada bila dio privatne kolekcije Bernarda M. Rosenthala iz San Francisca. Fragmenti odnosno *membra disiecta* spomenutog rukopisa MS 62 iz 11. stoljeća nalaze se u različitim svjetskim zbirkama (*Bloomington, Indiana University, Lily*

Slika 2. Rkp. 950, 13. st, Dubrovačke knjižnice, Znanstvena knjižnica
(snimila: Rozana Vojvoda)

Library; Parma, Archivio di Stato), ali i u Samostanu Male braće u Dubrovniku (Allig.1) i Samostanu sv. Dominika u Dubrovniku (fragment e, fragment f),¹² što predstavlja mogući argument za dubrovačku provijenijenciju obaju spomenutih fragmenata.

Kako se može razabrati iz oštećenog natpisa na sredini folija, tj. na mjestu na kojem je pergamena obavijala hrbat knjige, fragment Rkp. 950 služio je kao omot

¹² V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«: 296-297.

knjige Franciscusa Tittelmanusa (1502-1537) *Elucidatio in sanctum Christi Evangelium secundum Matheum et Iohannem*. S obzirom na tijek teksta, oštećena strana pergamene, ona koja je bila vanjski omot sekundarne upotrebe fragmenta je *recto*, a bolje sačuvana strana je *verso*.

Pismo fragmenta Rkp. 950 iz Dubrovačkih knjižnica je beneventana izrazite uglatosti koja se nikako ne može usporediti s uglatom montekasinskom beneventanom koja se upotrebljavala u 11. stoljeću u doba procvata ovog pisma, već je riječ o kasnoj varijanti beneventane koja u 13. stoljeću dobiva karakter uglatosti, najvjerojatnije pod utjecajem suvremenog gotičkog pisma. Pismo ima nepravilan izgled zbog toga što slova nisu ujednačene visine i riječi nisu smještene direktno na liniju crtovlja. Osim cjelokupnog dojma koji upućuje na dataciju u 13. stoljeće, u fragmentu nalazimo kratice koje se pojavljuju isključivo u 13. stoljeću kao što je “ipe” s horizontalnom crticom kraćenja iznad slova “p” za *ipse*. Jednako tako, u riječi *propterea* dva slova “p” spojena su zajedno kao u gotičkom pismu što je također argument za dataciju fragmenta u 13. stoljeće, a u riječi *fili* dva konzekutivna slova “i” imaju akcente što je praksa koja postaje uobičajena tek u 12. i 13. stoljeću.¹³ Pisar upotrebljava znak sličan arapskom broju 3 za ispušteno slovo “m”, “eni” s horizontalnom crticom kraćenja iznad slova “n” za *enim* (obje tipične beneventanske skraćenice), beneventanske oblike za “pro”, “qui”, “que”, “us”, “tur”, od ligatura koristi “et”, “ei”, “ri”, “fi”. Ligatura “fi” samo se neznatno spušta ispod linije crtovlja što je značajka oble beneventane u ranijem periodu razvoja pisma,¹⁴ a ta se značajka u dalmatinskoj beneventani ponavlja i u kasnijem periodu.

Pisar upotrebljava uobičajene beneventanske kratice, primjerice: “sps” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “p” za *spiritus*; “dns” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “n” za *dominus* (uobičajene kratice iz skupine *nomina sacra*); “n” s horizontalnom crticom kraćenja za *non*; “e” s horizontalnom crticom kraćenja za *est*; “dix” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “x” za *dixit*; “omium” s crticom kraćenja iznad slova “i” za *omnium* (stariji oblik); “frs” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “r” za *fratres*; “vbum” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja 2 iznad slova “v” za *verbum*; “sic” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “c” za *sicut*; “g” s natpisnim slovom “o” za *ergo*; “nom” s horizontalnom crticom kraćenja za *nomen*; “eccla” s

¹³ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 184, 276.

¹⁴ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 150.

prekriženim “l” za *ecclesia*.¹⁵ U nekim riječima, primjerice *quereretur, diceretur* horizontalni dio dva slova “r” i slova “e” spojen je ravnom neprekinutom crtom bez da se vidi zakrivljeni dio slova “r” kao u ranijem periodu, što je značajka koja se može usporediti s pismom rukopisa *Missale Ragusinum*.¹⁶

Komparativno proučavanje beneventane u 13. stoljeću bogatije je zbog činjenice da su do danas sačuvana dva srednjovjekovna rukopisa (tzv. *Missale Ragusinum* i *Libellus S. Nicolayi*) za koje je sigurno utvrđeno dubrovačko podrijetlo, a koji po mom mišljenju pripadaju periodu 13. stoljeća. Datacija rukopisa MS. Canon. Liturg. 342 koji se čuva u Bodleian library u Oxfordu (*Missale Ragusinum*) u 13. stoljeće u novijoj znanstvenoj literaturi nije osporavana do studije Miha Demovića, u kojoj se zagovara datacija rukopisa u 12. stoljeće.¹⁷ Usprkos neospornoj vrijednosti studije Miha Demovića u kojoj se donose brojni novi zaključci - između ostalog otkriće točnog mjesta uporabe ovog kodeksa (dubrovačka katedrala, a ne benediktinski Samostan sv. Marije u Rožatu) - na osnovi paleografskih karakteristika podržavam dataciju rukopisa u 13. stoljeće, koju su zastupali Elias Avery Loew, Virginia Brown, Viktor Novak, Richard Francis Gyug, Thomas Forrest Kelly i drugi znanstvenici.¹⁸ S obzirom na to da su u studiji Eliasa Averyja Loewa i u kritičkom izdanju rukopisa Richarda Francisa Gyuga jasno navedeni svi paleografski argumenti, a time sam se i detaljno bavila u svojoj doktorskoj disertaciji,¹⁹ paleografske argumente za dataciju rukopisa *Missale Ragusinum* u 13. stoljeće neću uključiti u ovu radnju. Što se tiče rukopisa *Libellus s. Nicolayi*, čiji beneventanski dio Miho Demović datira u 11. stoljeće, situacija je bitno drugačija jer se, osim Demovića, u znanstvenoj literaturi nitko nije bavio paleografskom analizom rukopisa. Stoga smatram uputnim iznijeti svoje argumente u prilog dataciji u 13. stoljeće i osvrnuti se na argumente Miha Demovića za dataciju u 11. stoljeće. Nakon osvrta na

¹⁵ Usporedi E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 174-196.

¹⁶ Richard Francis Gyug, *Missale Ragusinum*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1990: 32-34.

¹⁷ Miho Demović, *Beneventanski notirani misal dubrovačke katedrale iz XII. stoljeća / rasprava uz faksimilno izdanje Oxford, Bodleian library, MS. Canon. Liturg. 342*. Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice, 2011.

¹⁸ E. A. Loew, *Scriptura Beneventana. Facsimiles of South Italian and Dalmatian Manuscripts from the Sixth to the Fourteenth Century*, II. Oxford: Oxford University Press, 1929: plate 94; E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 111; V. Novak, *Scriptura Beneventana*: 37; R. F. Gyug, *Missale Ragusinum*; Thomas Forrest Kelly, *The Exultet in Southern Italy*. New York, Oxford: Oxford University press, 1996.

¹⁹ R. Vojvoda, *Dalmatian Illuminated Manuscripts*: 123-130.

fragmente beneventane iz Chantillyja i Graza, sumirat ću karakteristike beneventane koja se u 13. stoljeću koristila u Dubrovniku, provesti komparativnu analizu fragmenata iz dubrovačkih zbirki i pokušati uključiti fragment iz Znanstvene knjižnice u kontekst beneventanske pismenosti na dubrovačkom području u 13. stoljeću.

Knjiga sv. Nikole - paleografske značajke rukopisa kao argument za dataciju u 13. stoljeće

Demovićevo otkriće rukopisa pisanog beneventanom i goticom koji sadrži legende, čuda, pjesme i oficij sv. Nikole neprocjenjivo je za proučavanje beneventanskog pisma u Dubrovniku jer je rukopis, po svoj prilici, nastao u Dubrovniku. Miho Demović je 1997. godine objavio analizu rukopisa u članku u *Bašćinskim glasima*, a faksimil i opširna studija pojavili su se 1998. godine.²⁰ Kako nas Demović obavještava, rukopis je bio dio arhiva dubrovačke bratovštine svećenika pod službenim imenom *Congregatio presbyterorum Sancti Petri in Cathedra*, koji je 1948. godine premješten u Biskupsko sjemenište. U gotičkom dijelu rukopisa u kanonu mise nakon spomena sv. Marije i sv. Petra i Pavla slijedi spomen sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika. Demović također spominje neke primjere kroatiziranih latinskih riječi kao što su *zabulus* za *diavolus* i *Nycole* umjesto *Nycholae* te upozorava na snagu kulta sv. Nikole u Dubrovniku, na što upućuju brojne crkve, osobito crkva sv. Nikole na Prijekom iz 11. stoljeća.²¹ Demović je beneventanski dio rukopisa datirao u 11. stoljeće,²² a gotički u 13. stoljeće. Moje je mišljenje da su beneventanski i gotički dio rukopisa nastali u isto vrijeme. Praksa pisanja tekstova i beneventanom i goticom nije neuobičajena za 13. stoljeće, kao što pokazuje primjer trogirskog Epistolara iz kasnog 13. / ranog 14. stoljeća.²³

²⁰ Miho Demović, »Napjevi dubrovačkog beneventanskog liturgijskog priručnika blagdana svetog Nikole iz XI. stoljeća.« *Bašćinski glasi* 6 (1997): 93-147; *idem*, *Dubrovački beneventanski liturgijski priručnik legende i obreda blagdana sv. Nikole iz XI. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Kor Prvostolne crkve zagrebačke, Biskupski ordinarijat Dubrovnik, 1998.

²¹ M. Demović, *Dubrovački beneventanski liturgijski priručnik*: 23-24, 27-29.

²² M. Demović, *Dubrovački beneventanski liturgijski priručnik*: 27-29.

²³ Bibliografija o rukopisu do 2008. godine dostupna je u: Emanuela Elba, *Miniatura in Dalmazia. I codici in beneventana (XI-XIII secolo)*. Lecce: Congedo Editore, 2011: 201; R. Vojvoda, *Dalmatian Illuminated Manuscripts*: 291.

Beneventanski dio rukopisa datirala je u 13. stoljeće Virginia Brown, no bez dodatne elaboracije, u katalogu beneventanskih rukopisa i fragmenata objavljenom u *Medieval Studies*. Glazbeni dio beneventanskog dijela rukopisa u 13. stoljeće datirala je Hana Breko Kustura u svojoj studiji o hrvatskim glazbenim kodeksima.²⁴ Demović smatra da *conspectus generalis* beneventanskog dijela rukopisa upućuje na 11. stoljeće te spominje izgled pergamene, boju tinte, izgled slova, način oblikovanja stupaca i skromnost iluminacije. Moje je mišljenje da se osnovna značajka pisma rukopisa, a to je njegova uglatost, u potpunosti razlikuje od uglatosti montekasinskih rukopisa 11. stoljeća. Za razliku od kaligrafskog uglatog beneventanskog pisma 11. stoljeća, beneventansko pismo u 13. stoljeću dobiva karakter uglatosti zbog utjecaja gotičkog pisma i karakterizira ga stanovita nepravilnost, osobito u činjenici da slova nisu stavljena točno na liniju crtovlja čime se dobiva slomljeni, nepravilni izgled. Relativno kratke uzlazne i silazne linije slova, osobito ligature *fi*, koja ne silazi ispod linije, nisu značajke koje se mogu naći u uglatoj beneventani, a uglata beneventana se, sudeći prema sačuvanim dubrovačkim fragmentima pisanim oblom beneventanom, nije ni upotrebljavala u Dubrovniku u 11. i 12. stoljeću. Boja tinte i izgled pergamene nisu uvjerljiv argument kao što je već davno zamijetio E. A. Loew,²⁵ a pisanje teksta u jednom stupcu također ne upućuje na 11. stoljeće. U Trogiru su npr. rukopisi nastali u 13. stoljeću pisani beneventanom svi jednostupačni: Evanđelistar, Epistolar i Evanđelistar iz 1259. godine. S druge strane, nije neuobičajeno da su rukopisi iz 11. stoljeća pisani u dva stupca: fragment "p" iz dominikanskog samostana u Dubrovniku ili fragment s pasijama sv. Tripuna i Blaža iz Knjižnice Arheološkog muzeja u Splitu.²⁶ Oblikovanje stupaca nije argument za dataciju u 11. stoljeće, kao ni skromnost iluminacije, koja ovisi o tipu kodeksa. Na primjer, pojedini kodeksi 11. stoljeća u Dalmaciji bili su izuzetno raskošno ukrašeni, kao što pokazuje primjer zadarskih rukopisa namijenjenih najvjerojatnije za privatnu pobožnost.²⁷

²⁴ V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (IV)«, 341; Hana Breko, »Hrvatski srednjovjekovni glazbeni kodeksi - na razmeđu različitih kulturnih tradicija«, u: *Raukarov zbornik*, ur. Neven Budak. Zagreb: FF press, 2005: 133.

²⁵ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 286-287.

²⁶ V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«, 296; Viktor Novak, »Notae palaeographicae chronologicae et historicae I-VII, VI - Fragment dalmatinskog pasijonala s pasijama Sv. Trifuna i Sv. Blaža.« *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N. S. 15 (1928): 159-222.

²⁷ MS. Canon. Bibl. Lat. 61, tzv. Vekenegin evanđelistar i MS. Canon. Liturg. 277, tzv. Čikin časoslov, Oxford: Bodleian library; K. 394 tzv. Vekenegin časoslov, Budimpešta, Mađarska akademija znanosti. O zadarskim rukopisima postoji opsežna literatura, a osobito značajno bilo je

Demović navodi da pisar upotrebljava kratice koje se koriste u 11. stoljeću, a ne one koje se koriste u 13. stoljeću, pa spominje upotrebu sljedećih: “ama” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “m” za *anima*, umjesto mlađeg oblika “aia” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “i”; “noe” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “o” za *nomine*, umjesto mlađeg oblika “noie” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “i”; “omis” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “m” za *omnis*, umjesto mlađeg oblika “ois” s horizontalnom crticom kraćenja iznad “i”. Demović je svakako u pravu kad kaže da su spomenute kratice u upotrebi od 11. stoljeća, ali to ne isključuje njihovu upotrebu u 13. stoljeću zbog konzervativnih značajki beneventanskog pisma u Dalmaciji. Stari sustav kratica koristi se u trogirskom Evanđelistaru iz kasnog 13. stoljeća, trogirskom Evanđelistaru iz 1259. i rukopisu *Missale Ragusinum* (u kojemu pisar koristi stari sustav za *omnis* i *omnia*, a mlađi sustav za *anima* i *nomen*). Demović također spominje upotrebu kratice “ei” s horizontalnim potezom koji siječe slovo “I” kao signal za 11. stoljeće umjesto kratice “ei” s us-znakom (točka i zarez). Treba, međutim, naglasiti da je kratica za *eius* - “ei” s horizontalnim potezom koji siječe slovo “I” - značajka svih beneventanskih rukopisa od kraja 9. do početka 14. stoljeća,²⁸ stoga nikako ne može biti argument za 11. stoljeće. Demović također ističe upotrebu kratice “frs” za *fratres* s horizontalnim potezom iznad slova “r” umjesto “ff” s horizontalnom crticom iznad. No, ni to nije argument za 11. stoljeće jer se kratica “ff” s horizontalnom crticom iznad slova “f” za *fratres* pojavljuje u starim rukopisima,²⁹ a kratica za “frs” s horizontalnom crticom iznad slova “r” u svim periodima uporabe toga pisma. Demović također piše da pisar rabi “popl” s linijom koja siječe stablo slova “l” za *populus* umjesto kratice “pp” s gore napisanim slovom “s”. Kratica za *populus* kakva se koristi u rukopisu ustvari se upotrebljavala i u 13. stoljeću, a kratica “pp” s natpisnim slovom “s” rijetka je u dalmatinskoj beneventani. Demović također zaključuje da u cijelom rukopisu nema kratice koja govori u prilog dataciji u mlađe razdoblje. Međutim, u rukopisu se koristi kratica “ipo” s crticom kraćenja za “ipso” (f. 1v, 6v) te različiti oblici riječi “ipm” sa znakom kraćenja za *ipsum* (f. 3r, 5v), kratica koja se u rukopisima ne može naći prije 13.

objavljivanje doktorske disertacije Marijana Grgića zajedno s faksimilnim izdanjem rukopisa MS. Canon. Liturg. 277. Vidi: Marijan Grgić, *Časoslov opatice Čike*. Zagreb-Zadar: Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost, Matica hrvatska, 2002.

²⁸ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 199.

²⁹ Bamberg HJ IV 15 saec. VIII; E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 181.

stoljeća.³⁰ Isto tako pismo sadrži značajke koje postaju uobičajene tek u 13. stoljeću, kao što je upotreba akcenata iznad konsektivnih slova “i” (f. 4r, 9v, 10r, 11r).³¹ Na 13. stoljeće upućuje i jako uglati oblik arapskog broja 3, odnosno znaka koji u beneventanskom pismu označava ispušteno slovo “m”. Od drugih značajki pisma treba spomenuti da je pisac često upotrebljavao karolinško “a”, čak i usred riječi. Na jednom mjestu u rukopisu (f. 9r) pisar upotrebljava kraticu za *sicut* koja je manje uobičajena i koju također nalazimo u *Missale Ragusinum* (“sic” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja 2). Smatram da su ključni argumenti za dataciju rukopisa u 13. stoljeće uglati karakter i nepravilnost pisma te sličnost s pismom rukopisa *Missale Ragusinum*, a da sustav kratice i druge značajke pisma rukopisa tu dataciju potvrđuju.

Analiza pisma također je pokazala da su beneventanski dio rukopisa, po svojoj prilici, pisala dva pisara. Jedan je pisao od ff. 1r-11v, a drugi, koji je pisao mnogo krupnijim slovima, od ff. 12r-24v. Unatoč tome što koriste sličan sustav kratice i što postoje velike morfološke sličnosti među slovima, razlika je u interpunkciji. Interpunkcija prvog dijela (ff. 1r-11v) sastoji se uglavnom od točaka i za srednju i za glavnu pauzu; pisar ponekad koristi dvije ili tri točke za glavnu pauzu, npr. na f. 6r, 9v; točke s kvačicom koristi sporadično; za upitne rečenice koristi znak u obliku arapskog broja 2 iznad upitne riječi; točku koristi na kraju rečenice (ff. 8v, 9r, 9v, 10r). U interpunkciji drugog dijela (ff. 12r-24v) pisar upotrebljava standardni beneventanski znak za završnu pauzu - dvije točke i zarez; u upitnim rečenicama upotrebljava znak u obliku arapskog broja 2 iznad upitne riječi i znak u obliku arapskog broja 2 na kraju rečenice, obično naglašen crvenom bojom (npr. ff. 13v, 15v), što nalazimo i u *Missale Ragusinum*; prisutne su i kratice kojih nema u prvom dijelu, kao npr. “m” s natpisnim “i” za *michi* (f. 13v) i “oium” s crticom kraćenja iznad “i” za *omnium* (recentni sustav kraćenja). Razlika je vidljiva i u izradi inicijala. Dok su u prvom dijelu jednostavni inicijali ukrašeni crvenom i žutom bojom, u drugom dijelu rukopisa upotrijebljeni su veći inicijali koji zaprimaju od 3 do 4 retka teksta i posjeduju jasni beneventanski karakter sa stiliziranim cvjetnim motivima i ispupčenjima u tijelu slova.

Neobične značajke pisma, kao što su upotreba malenih poteza u obliku zastavica usmjerenih prema dolje na minuskulnom slovu “d”, kao i intenzivna

³⁰ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 184.

³¹ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 276.

upotreba znaka u obliku arapskog broja 2 iznad “u” za “ver” u riječima kao što su *reversus* (ff. 5r-v, 8r, 10r, 11v, 14v), *anniversario* (f. 12r), *adversus* (f. 9v), *conversus* (f. 15r), *diversa* (f. 10r), *verticem* (f. 5r, 13v), *verba* (f. 15r), *vermium* (f. 9v) upotrebljava se jednakim intenzitetom u oba dijela rukopisa.

Fragmenti beneventane dubrovačkog podrijetla iz 13. stoljeća iz Chantillyja i Graza

Prema starijim istraživanjima, fragmenti beneventane koji se čuvaju u zbirkama Musée Condé u Chantillyju (Impr. Fol. V. A. 8) i u Sveučilišnoj knjižnici u Grazu (MS 1703) dubrovačkog su podrijetla. Virginia Brown prva je prepoznala fragmente kao *membra disiecta* istog rukopisa, što u potpunosti podržavam.³² Prije nego što iznesem neke argumente za koje smatram da idu u prilog iznesenoj tezi Virginie Brown, smatram da je zbog slabije dostupnosti starije literature uputno iznijeti dosege dosadašnjih istraživanja tih fragmenata.

Fragment iz Sveučilišne knjižnice u Grazu proučio je Viktor Novak 1970. godine nakon što ga je o njemu obavijestio čuveni paleograf Bernhard Bischoff.³³ Novak je taj fragment nazvao *Necrologium Ragusinum* i datirao ga u 1225. godinu, koja je na fragmentu napisana rimskim brojevima rukom istog pisara koji je pisao ostatak teksta. Novak obrazlaže da je fragment napisan beneventanskim pismom koje ima određenu uglatost, što je objasnio kasnom datacijom. Analizirajući imena u *Necrologiumu*, Novak je otkrio da odgovaraju onima koja su se upotrebljavala u Dalmaciji i Dubrovniku, a kao jedan od najvažnijih argumenata za dubrovačko podrijetlo naglašava spomen *Agapis uxoris comitis Gervasii*, jer se knez Gervasius odnosno Krvaš spominje u povelji iz 1189. godine koju je izdao bosanski ban Kulin.³⁴ Novak je također primijetio neobične zanačajke vezane za svetačke blagdane u *Necrologiumu*: blagdan rođenja Blažene Djevice Marije slavi se na uobičajeni datum, 8. rujna, ali se blagdani sv. Mihovila i sv. Geminijana slave na neuobičajene datume - sv. Mihovil 6. rujna (umjesto 29. rujna) i sv. Geminijan 31. siječnja (umjesto 3. rujna). S obzirom na to da su se oba sveca štovala u Dubrovniku, što potvrđuje crkva sv. Geminijana smještena

³² V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (I).«: 253.

³³ Fragment je dostupan na: <http://sosa2.uni-graz.at/sosa/katalog/images/1703/137v.JPG> (pristupljeno 3.11.2019.)

³⁴ Viktor Novak, »Necrologium Ragusinum (A. D. M. CC. XXV).« *Zbornik Filozofskog univerziteta u Beogradu* 11 (1970): 161-164.

u Gružu³⁵ i brojne crkve posvećene sv. Mihovilu, Novak zaključuje da je zasigurno riječ o datumima prijenosa relikvija ili posvete crkava.

U svojoj studiji o fragmentu iz Graza Novak spominje dubrovački nekrolog koji se čuva u Musée Condé, Chantilly u Francuskoj (Musée Condé Impr. Fol. V. A. 8) i koji se sastoji od dva folija. Smatra da je fragment iz Chantillyja nešto kasniji od fragmenta iz Graza, ali da su najvjerojatnije oba fragmenta nastala u lokrumskom benediktinskom samostanu.³⁶ Elias Avery Loew je fragment iz Chantillyja na temelju paleografskih značajki datirao u 13. stoljeće.³⁷ Branka Telebaković Pecarski analizirala je fragment iz Chantillyja u svojoj doktorskoj disertaciji (tada nije znala za fragment iz Graza) i usporedila ga je s dokumentima iz Državnog arhiva u Dubrovniku pod signaturama Nr. III, 5 i Nr. I, 2 (danas XII 26 d i XII 26f) iz skupine tzv. lokrumskih falsifikata. Prema njezinu mišljenju, fragmenti iz Chantillyja i dva dokumenta iz skupine lokrumskih falsifikata nastali su na istom mjestu, odnosno u lokrumskom skriptoriju. Telebaković Pecarski ispravlja Loewovu napomenu da je nadbiskup Bonaventura umro 1293. godine, jer se još uvijek spominje 1300, a tek 1312. papa Klement V. ustoličuje novog dubrovačkog nadbiskupa. Ne slaže se s datacijom fragmenta u 1250. godinu kako predlaže Milko Kos,³⁸ već predlaže datiranje između 1257. i 1268. godine.³⁹ Svi dosadašnji istraživači slažu se da fragmenti datiraju iz vremena oko sredine 13. stoljeća. U listi beneventanskih rukopisa i fragmenata Virginia Brown spaja fragmente iz Chantillyja i Graza smatrajući da su dijelovi istoga kodeksa i, na temelju paleografskih značajki, datira ih u kasno 13. stoljeće.⁴⁰ S obzirom na to da je datacija objavljena kao dio liste beneventanskih rukopisa i fragmenata, Virginia Brown nije dodatno elaborirala ni dataciju ni činjenicu da fragmente smatra dijelovima istog rukopisa. Paleografske značajke koje upućuju na to da je riječ o *membra disiecta* istog rukopisa su brojne: pismo obaju fragmenata posjeduje izraženu uglatost, pisar upotrebljava tironsku notu za “et”, kasniji sustav kratica za *omnis* i *omnia* te samo točke u interpunkciji.

³⁵ V. Novak, »Necrologium Ragusinum (A. D. M. CC. XXV).«: 167.

³⁶ V. Novak, »Necrologium Ragusinum (A. D. M. CC. XXV).«: 170-171.

³⁷ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 64, bilj. 1.

³⁸ Milko Kos, »Fragment jednog dubrovačkog obituarija XIII veka.« *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (1924): 193-209.

³⁹ Branka Telebaković-Pecarski, *Beneventanski skriptoriji i slikarstvo u Dalmaciji od 11-13-tog veka*. Beograd: Sveučilište u Beogradu, doktorska disertacija, 1965: 236-240.

⁴⁰ Vidi bilj. 32.

Najbliže paralele između fragmenata su u morfologiji slova: slovo “e” npr. ima horizontalnu crticu koja strši izvan tijela slova ukoliko se slovo nalazi na kraju riječi, slovo “d” ima malene poteze nalik trokutastim zastavicama usmjernim prema dolje, a kapitalno slovo “B” u oba fragmenta ima jednaku dekorativnu liniju na vrhu slova. S obzirom na veliku morfološku sličnost fragmenata iz Graza i Chantillyja, svakako je riječ o fragmentima istog rukopisa te bi trebalo revidirati dataciju fragmenta iz Graza, tj. 1225. godinu zamijeniti kasnim 13. stoljećem.

Ako se usporede pismo rukopisa iz Oxforda (*Missale Ragusinum*, MS. Canon. Liturg. 342), Knjiga sv. Nikole i fragmenti iz Graza i Chantillyja, jasno je da se u 13. stoljeću u Dubrovniku upotrebljavao tip beneventane s izrazitom uglatošću gdje slova nisu direktno smještene na liniju crtovlja te se stvara dojam nepravilnosti. Postoji nedosljednost u standardnoj beneventanskoj interpunkciji koja je uglavnom ograničena samo na točke. Pisari upotrebljavaju standardne kratice tipične za 13. stoljeće, iako rukopisi posjeduju neke konzervativne značajke kao što je npr. prevladavajuća uporaba starijeg sustava kraćenja za riječi *omnis* i *omnia*.

Fragmenti beneventane iz 13. stoljeća koji se čuvaju u dubrovačkim zbirkama: Znanstvenoj knjižnici i Samostanu Male braće

Fragmenti beneventane iz 13. st. u dubrovačkim zbirkama evidentirani su u popisima beneventanskih rukopisa i fragmenata,⁴¹ a jednako kao i fragmenti beneventane iz ranijeg razdoblja (11-12. stoljeća) sačuvali su se jer su poslužili kao omoti inkunabula i tiskanih knjiga. U Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku čuva se nekoliko fragmenata beneventane od 10/11. do 13. stoljeća,⁴² koji uključuju i najstariji primjerak beneventanskog pisma iz dubrovačkih zbirki, fragment rukopisa Izidora Seviljskog iz 10/11. st.

⁴¹ Vidi bilj. 3.

⁴² Znanstvena knjižnica Dubrovnik:

A-478, saec. XIII, 2 fragmenta, *Smaragdus, Expositio in Regulam Sancti Benedicti*, prolog (na koricama knjige Cicero, *Epistulae familiares*, Lyon, 1526);

A-1006, saec. XII/XIII, 1 folio, *Gregorius Magnus, Moralia in Job* (zalijepljena na knjigu Theodoretus, *De providentis sermones* X, Rim, 1545);

CR 20.799, saec. XIII, 1 folio, Haymo Autissiodorensis, *Commentarius in Apocalypsim* 2 (Apoc 3:19-21) (fragment zalijepljen na knjigu Aristoteles, *Ethica*, Lyon, 1556);

Pismo fragmenata beneventane iz Znanstvene knjižnice koji pripadaju 12. stoljeću, kao što je CR-III-206,⁴³ odnosno dva folija Brevijara,⁴⁴ te kasnom 12. ili ranom 13. stoljeću, kao što su CR-20. 911⁴⁵ i A-1006,⁴⁶ koji sadrže *Moralia in Iob* sv. Grgura Velikog⁴⁷ i zapravo su *membra disiecta* istog rukopisa, nemaju naglašenu “uglatost” kao fragmenti iz Chantillyja i Graza ili pismo *Missale Ragusinum* i Knjige sv. Nikole. *Membra disiecta* rukopisa CR.20.911 i A-1006 nalaze se u Samostanu sv. Dominika u Dubrovniku i zavedeni su kao fragmenti m, n, o.⁴⁸

CR-20. 911, saec. XII / XIII, 2 folija, Gregorius Magnus, *Moralia in Iob* 4.23.42, 43-44, 45, 46 (zalijepljena na knjigu Francois Titelman, *Philosophiae naturalis libri XII*, Lyons, 1551), iz istog rukopisa kao fragmenti m+n+o iz dominikanskog samostana u Dubrovniku;

CR-III 206, saec. XII, 2 folija, Breviarium (*De Auctoritate T.P.; Dom. 2 p. Oct. Pasch.*), nekada nalijepljeni na korice *Commentarii in Ciceronis Orationes*, Basel, 1539, sada se čuva u zasebnoj kuverti bez signature;

Incunabulum 68, saec. XI in, 1 folio, *Isidorus, Etymologiae*, nekada nalijepljena na knjigu Guilielmus Paraldus, *Summa de virtutibus et vitiis*, Brescia, 1494, sada se čuva u kuverti sa signaturom Rkp.936 / la-c inc. 68 / Fragmenta 6 (corr. ex 4);

A-1349, saec. XI ex, vezivni fragment, *Vitae sanctorum*, trenutno služi da bi ojačao uvez knjige Suetonius, XII *Caesares*; Ausonius, *De XII Caesaribus per Suetonium Tranquillum scriptis and Tetrasticha a Iulio Caesare usque ad tempora sua*; Giovanni Battista Egnazio, *De romanis principibus libri III* i *Annotationes in Suetonium*; Erasmus, *Annotata in eundem et loca aliquot restituta*, Lyon, 1537, iz istog rukopisa kao fragment p, dominikanski samostan u Dubrovniku i fragment pasionala sa životima sv. Cirijaka, Larga i Smaragda, franjevački samostan u Zadru;

Rkp. 950, saec. XIII.

⁴³ Signatura zapravo označava tiskanu knjigu u kojoj su nađeni fragmenti, odnosno komentare na Ciceronove govore (Basel, 1539). Sada se čuvaju odvojeno. Na knjizi je natpis *Iunii Nicolai de Sorgo* i *Resid. Ragusinae. Soc. Jesu*.

⁴⁴ *Breviarium (De Auctoritate T.P.; Domenica secunda post octavam paschae)*. V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«. 340.

⁴⁵ Signatura označava tiskanu knjigu Franciscus Titelmanus, *Philosophiae Naturalis libri XII*. Lugduni: Apud Antonium Vincentium, 1551.

⁴⁶ Signatura označava tiskanu knjigu Theoderetus Episcopus Cyri, *De providentia sermones* X. Roma, 1545.

⁴⁷ CR-20.911: *Gregorius Magnus, Moralia in Iob*, 4.23.42, 43-44, 45, 46; A-1006: *Gregorius Magnus, Moralia in Iob*, 22.5.10-7.14. V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«. 340.

⁴⁸ Fragmenti označeni slovima “j-s” čuvaju se u Arhivu dominikanskog samostana u istom fasciklu kao i fragmenti označeni slovima “a-i” koji su poznati znanstvenoj javnosti od objavljivanja u Loewovoj monografiji o beneventanskom pismu. Antonin Zaninović, znanstvenik i prior Samostana sv. Dominika u Dubrovniku, želio je objaviti fragmente označene slovima “j-s”, ali u tome nije uspio te su fragmenti ostali nezabilježeni. Prilikom istraživanja za svoju doktorsku disertaciju u Samostanu sv. Dominika u Dubrovniku naišla sam na fragmente i obavijestila Virginiju Brown koja ih je došla pregledati 2005. godine te su objavljeni u posljednjoj listi beneventanskih rukopisa i fragmenata iz 2008. godine. V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«. 294-296.

Fragment koji se nalazi pod signaturom CR-20.799⁴⁹ (slika 3) u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku služio je kao omot tiskane knjige Aristotelove *Nikomahove etike*, a na uvodnoj stranici nalazi se bilješka da je knjiga pripadala mljetskoj kongregaciji, odnosno benediktinskom Samostanu sv. Marije na Mljetu.⁵⁰ S obzirom na opći izgled pisma, osobito njegovu naglašenu uglatost, pismo fragmenta može se pripisati 13. stoljeću. U riječi *propter* npr. dva slova “p” spojena su na način kako je to uobičajeno u gotičkom pismu, dok beneventanski znak u obliku arapskog broja 3 koji označava ispušteno slovo “m” ima oštri, uglati oblik. Što se tiče interpunkcije fragmenta, pisar upotrebljava samo točke za sve vrste pauza (glavna, srednja) što označava pomak od jasnih beneventanskih pravila, a upotrebljava standardne navodnike za odlomke iz Biblije. Zanimljivo je da se u ovom fragmentu upotrebljava neobična kratica za *sicut*, “sic” s natpisnim arapskim brojem 2 koji se upotrebljava u fragmentima rukopisa *Moralia in Iob* sv. Grgura Velikog (A-1006, CR-20. 911 fragmenti m, n, o) te u jednom ranijem rukopisu *Pravila sv. Benedikta* iz 12. st. iz franjevačkog samostana u Dubrovniku za koji je Branka Telebaković Pecarski pretpostavila da je dubrovačkog podrijetla.⁵¹

Fragment sa signaturom A-478⁵² iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku sastoji se od dva manja komada, a riječ je o homilijaru koji sadrži komentare opata Smaragda na Pravilo sv. Benedikta.⁵³ Iz bilješke na uvodnoj strani knjige na koju je fragment zalijepljen doznaje se da je knjiga pripadala mljetskoj kongregaciji. Pismo također ima izrazito uglati aspekt i s obzirom na cjelokupni

⁴⁹ Signatura zapravo označava tiskanu knjigu Aristotelis, *Ethicorum sive de moribus ad Nicomachum filium libri decem, nuper quidem à Ioachino Perionio*. Lyons, 1556. Sadržaj fragmenta identificiran je kao Haymo Autissiodorensis, *Commentarius in Apocalypsim* 2 (Apoc 3: 19-21). V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«, 340.

⁵⁰ Postoji i manje vjerojatna mogućnost da se bilješkom iznosi pripadnost mljetskoj kongregaciji oformljenoj 1527. godine. Njezini članovi bili su svi benediktinski samostani dubrovačkog područja (samostani sv. Marije na Mljetu, sv. Jakova u Dubrovniku, sv. Mihovila u Pakljeni na Španu, sv. Andrije na malom otočiću Sv. Andrija pored Dubrovnika). Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II. Split: Benediktinski priorijat Tkon, 1963: 436-441.

⁵¹ Agostino Pertusi i Branka Telebaković Pecarski, »Dubrovački fragmenti jedne latinske verzije Pseudo-Klementovih Recognitiones.« *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 10 (1967): 39-45.

⁵² Signatura zapravo označava tiskanu knjigu *M. T. Cicero. Epistole ad familiares*. Lyon, 1526.

⁵³ *Smaragdi commentaris in regulam Sancti Benedicti. Expositio in regulam B. Benedicti. Incipit prologus regulae B. Benedicti patris monachorum (saeculum IX Smaragdi abbatis monasterii Sancti Michaelis Viridunensis)*. V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (V)«, 340.

Slika 3. CR-20.799, 13. st. Dubrovačke knjižnice, Znanstvena knjižnica
(snimila: Rozana Vojvoda)

izgled može se datirati u 13. stoljeće. Iako male dimenzije fragmenta ne omogućuju potpun uvid u sustav kratica nekadašnjeg cjelovitog rukopisa, može se primijetiti da pisar upotrebljava “g” s natpisanim “o” za *ergo* i “no” s crticom kraćenja za *non* te da tipični beneventanski znak koji pokazuje ispušteno slovo “m” (znak koji nalikuje arapskom broju 3) ima oštar, uglati oblik. Interpunkcija rukopisa ograničena je na točke za glavne i srednje pauze te na točku i zarez za srednju pauzu. Beneventanski znak za pitanje,⁵⁴ koji nalikuje kvačici, nalazi se iznad prve i zadnje riječi pitanja, što je sustav sličan onome koji se upotrebljava u fragmentu “o” iz dominikanskog samostana te u Knjizi sv. Nikole i *Missale Ragusinum*. Iznad riječi su naglasci za čitanje naglas, a slova na počecima paragrafa ispunjena su crvenom i žutom bojom.

U Samostanu Male braće, osim fragmenata beneventane koji pripadaju 11. i 12. stoljeću, postoje i dva fragmenta koji pripadaju periodu 13. stoljeća, a čuvaju se unutar kasnijih rukopisa.⁵⁵ Riječ je o rukopisu sa signaturom MS 189 (*Martirologium Romanum*) (slika 4) koji je pisao fra Bernardin Gučetić Gerić u franjevačkom samostanu na Daksi 1541. godine⁵⁶ i o rukopisu sa signaturom

⁵⁴ Za razliku od nebeneventanskih rukopisa koji neizostavno imaju znak pitanja smješten na kraju upitne rečenice, u beneventanskim rukopisima znak pitanja može i ne mora biti smješten na kraju ovisno o periodu nastanka pisma. E. A. Loew, *The Beneventan Script: 236-270*. Usporedi također: R. F. Gyug, *Missale Ragusinum: 35*.

⁵⁵ Samostan Male braće u Dubrovniku:

5310/230/7, 8, saec. XII, 2 folija, *ordo* za posvetu crkve;

Allig. 1, saec. XI, 2 fragmenta, Augustinus, *Tractatus in Iohannem* 47.1, 2-3;

Allig. 5, saec. XI ex, 2 folija, *Sermones* (S. Augustini admonitio in sermonem de symbolo contra Judaeos, Paganos et Arianos. caput xi, xii, Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi expositio evangelii secundum Lucam libris x comprehensa, liber secundus);

Allig. 11, saec. XII, 1 fragment, *Liber regum*;

Incunabulum 98, dva lista saec. XI ex, *Commentarius in regulam S. Benedicti*, trenutno se ne mogu pronaći, bila su spojena pa potom odvojena od knjige Guilelmus Duranti *Rationale divinatorum officiorum*, Venecija, 1485;

Incunabulum 104 saec. XII, Ps.-Clemens, *Recognitiones*, četiri su lista bila zalijepljena za inkunabulu Toma Akvinski, *Summa theologica* II-II, Venecija, 1495, trenutno se ne mogu pronaći;

5310/210/16 saec. XII/XIII, 2 fragmenta, *Liturgica*, s neumama;

MS 189, *Martyrologium Romanum*, 1541, početni i završni zalijepljeni listovi pisani su beneventanom, saec. XIII;

MS 463, *Antiphonarium*, 1545, početni i završni zalijepljeni listovi pisani su beneventanom, saec. XIII.

⁵⁶ Anđelko Badurina, »Iluminirani rukopisi samostana Male braće u Dubrovniku.«, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, ur. Josip Turčinović. Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost Zagreb i Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985: 517-562.

Slika 4. Fragmenti beneventane iz 13. st. koji se čuvaju unutar rukopisa MS 189 (*Martirologium Romanum* koji je pisao fra Bernardin Gučetić Gerić u franjevačkom samostanu na Daksi 1541. godine) (snimila: Ana Opalić)

MS 463⁵⁷ (slike 5-8), Antifonaru iz 1545. godine koji je pisao fratar *Ioannes de Hammo Raguscinus* u Samostanu Male braće u Dubrovniku.⁵⁸ Činjenica da su oba rukopisa dubrovačkog podrijetla osnažuje mogućnost da su i fragmenti beneventane koji su sekundarno upotrijebljeni u rukopisima potekli s dubrovačkog područja.

Tekst fragmenata do sada nije identificiran u listama beneventanskih rukopisa i fragmenata te su fragmenti koji se nalaze uz MS 189 objavljeni pod nazivom *Sermones*, a tekst fragmenata u rukopisu MS 463 označava se kao “ne-identificirani tekst”.⁵⁹ Ustanovila sam da fragmenti beneventane koji se čuvaju u rukopisu MS 189 sadrže Knjigu Jeremije iz Starog zavjeta i da su fragment zalijepljen na prednju unutarnju stranu korica rukopisa MS 189 i fragment zalijepljen na unutarnju stražnju stranu korica zapravo dijelovi istog folija. Prednji fragment zalijepljen na unutarnju stranu korica sadrži Jeremiju 9:26-10:13 (prvi stupac 9:26-10:1-4, drugi stupac 10:9-13), a fragment zalijepljen na stražnju stranu korica sadrži Jeremiju 10:13-25 (prvi stupac 10:13-17, drugi stupac 10:21-25). Sudeći prema tijeku teksta, nekadašnji rukopis pisan beneventanom u dva stupca sadržavao je najmanje trideset linija teksta (prema opsegu teksta koji nedostaje imao je još sigurno dva-tri retka). Drugi prednji fragment uvezan u rukopis MS 189 je fragment zasebnog folija koji je, sudeći prema tijeku teksta, u originalnom rukopisu bio nešto ispred u sastavu rukopisa, jer sadrži Jeremiju 6:15-7:16 (*recto* / prvi stupac 6:15-20, drugi stupac 6:22-28; *verso* / prvi stupac 7:2-8, drugi stupac 7:10-16).

Paleografske karakteristike pokazuju da pisar jednakim intenzitetom upotrebljava stariji (“omis” s horizontalnom crticom) i mlađi (“ois” s horizontalnom crticom) sustav kraćenja za *omnis*, *omnia*. Riječ *anima* skraćuje kao “aia” s crticom kraćenja, što je praksa 12. i 13. stoljeća,⁶⁰ te upotrebljava “ipe” s crticom kraćenja za *ipse*. Budući da ovo potonje nedvojbeno ukazuje na to da je riječ o fragmentu rukopisa koji je nastao u 13. stoljeću, ovaj fragment svjedoči o istodobnoj upotrebi starijeg i novijeg sustava kraćenja za *omnis*, *omnia* u to

⁵⁷ Rukopis je evidentiran u: Paul Oscar Kristeller, *Iter Italicum: A Finding list of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic MSS, Volume 5 - Alia itinera 3: Sweden to Yugoslavia, Utopia. Italy 3: Supplement to Italy*. Leiden: Brill, 1990: 436.

⁵⁸ Natpis na f. 1r glasi: *Hec est tabula totius libri quem scripsit frater Joannes de Hamo Raguscinus ad laudem dei et conceptionem Virginis Marie et ad utilitatem cantantium anno domini MDXXXXV cui dedit finem die XIII. martii in conventu Sancti Francisci Raguscii. Incipit tabula.*

⁵⁹ V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (I)«: 249.

⁶⁰ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 175.

vrijeme. Datiranje u 13. stoljeće potvrđuje uglatost pisma i detalji poput dva minuskulna slova “p” stisnuta zajedno što podsjeća na značajke iz istovremenog gotičkog pisma (primjerice u riječima *propterea* i *populo*). Slično drugim fragmentima iz dubrovačkih zbirki, pojavljuje se upotreba “no” s crticom kraćenja za *non* i povremena upotreba karolinškog “a” na kraju retka. Sličnost s kraticama prethodno analiziranih fragmenata je i kratica “sic” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja “2” za *sicut*. Pisar upotrebljava skraćeni oblik za *populus* s izostankom samoglasnika i horizontalnom crticom kroz slovo “l”, manje uobičajenu beneventansku kraticu,⁶¹ koja se može pronaći u ranijim fragmentima iz dubrovačkih zbirki (primjerice, fragment “f” iz 11. stoljeća iz dominikanskog samostana). Jednako tako, ne upotrebljava standardnu kraticu za *tempore*:⁶² jednom je upotrijebio “tepure” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja “3”, tj. standardnu beneventansku skraćenicu za ispušteno “m”, a jedan put je upotrijebio “tpe” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja “3”, dok je kroz tijelo slova “p” provučen horizontalni potez. Što se tiče interpunkcije, pisar upotrebljava samo točke. Na počecima paragrafa slova su nešto veća (2-3 linije teksta) i ukrašena crvenom bojom. Virginia Brown je 2008. godine otkrila veliku sličnost s beneventanskim fragmentom koji se čuva u Knjižnici Bancroft na Sveučilištu Berkeley u Kaliforniji pod signaturom 130:f1200:17.⁶³ List beneventane pisan u jednom stupcu sadrži tekst komentara na Evanđelje po Mateju Bruna iz Segnija, pa fragmenti vjerojatno nisu dio istog rukopisa, ali izrazita sličnost pisma upućuje na zaključak da je isti pisar radio na oba rukopisa.

Fragmenti beneventane koji se čuvaju u Antifonaru sa signaturom MS 463 u poprilično su lošem stanju i na pojedinim mjestima gotovo nečitljivi, a zanimljivo je da s prednje strane nisu zalijepljeni već uvezani u sveščice Antifonara.⁶⁴ Ustanovila sam da fragmenti beneventane sadrže traktate sv. Augustina na Ivanovo evanđelje. Preciznije rečeno, “fragment l” s prednje strane kodeksa sadrži *Tractatus in Iohannem* 19:14,⁶⁵ kojemu nedostaje veliki dio teksta, a na *verso* strani

⁶¹ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 188.

⁶² E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 194-195.

⁶³ Dostupan online u bazi podataka *Digital Scriptorium*: <https://digital-scriptorium.org/xtf3/search?rmode=digscript;smode=basic;text=beneventan;docsPerPage=1;startDoc=5;fullview=yes> (pristupljeno 3.11.2019).

⁶⁴ S prednje strane rukopisa MS 463 su fragment 1 i 2 dimenzija 13,8 x 9,5 cm, a sa stražnje strane rukopisa je fragment 3 dimenzija 28 x 9,5 cm.

⁶⁵ “fragment l”, *recto*: (...) sapientem, fateris resurgere animam meam, si tibi obtemperavero, si tibi credidero. Volentes [Col. 1552] ergo sibi credi omnes qui instituerunt alicujus etiam falsae religionis

nastavlja se *Tractatus in Iohannem* 19:16.⁶⁶ Drugi prednji fragment, tj. “fragment 2”, na kojem je razvidno da je tekst pisan u dva stupca, sadrži tekst *Tractatus in Iohannem* 20:13⁶⁷ i *Tractatus in Iohannem* 21:1,⁶⁸ dio teksta nedostaje, te se na *verso* strani nastavlja *Tractatus in Iohannem* 21:2-3.⁶⁹ Sudeći po tijeku teksta i

sectam, negare istam mentium resurrectionem non potuerunt; omnes de illa consenserunt: sed multi carnis resurrectionem negaverunt; dixerunt in fide iam factam esse resurrectionem. Talibus resistit Apostolus, dicens: *Ex quibus est Hymenaeus et Philetus, qui circa veritatem aberraverunt, dicentes resurrectionem iam factam esse, et fidem quorundam subvertunt* (II Tim. II, 17, 18). Jam factam esse resurrectionem dicebant, sed eo modo ut alia non speraretur: et reprehendebant homines (...) *Tractatus XIX, 14, In Evangelium Ioannis tractatus centum viginti quatuor, S. Aurelii Augustini Opera Omnia, Patrologiae cursus completus. Series latina*, ur. Jacques-Paul Migne, vol. 35, Parisiis, 1845, cols. 1379-1977, pristupljeno na *Patrologia latina Database*, Chadwyck-Healey Inc., 1996.

⁶⁶ “fragment 1”, *verso*: (...) erit forma Dei. Occultus erit in servo Filius Dei, et apparebit filius hominis; quia *potestatem dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est*. Et quia ipse solus apparebit in forma servi, Pater autem non apparebit, quia non est indutus forma servi; ideo superius ait, *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*. Bene ergo dilatatum est, ut ipse esset expositor qui propositor. Superius enim occultum erat; nunc jam, ut arbitror, manifestum est quia *dedit ei potestatem et iudicium facere*, quia *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*: quia iudicium per illam formam futurum est, quam [Col. 1554] non habet Pater. Et quale iudicium? *Nolite mirari hoc; quia (...) Tractatus XIX: 16, PL 35*.

⁶⁷ “fragment 2”, *recto*, 1. stupac: (...Attend)e candorem solis. In coelo est, et expandit candorem per terras omnes, per maria omnia: et utique corporalis lux est. Si separas candorem solis a sole, separa Verbum a Patre. De sole loquor. Lucernae una flammula tenuis, quae uno flatu possit exstingui, spargit lucem suam super cuncta quae subjacent. Vides lucem sparsam a flammula generatam, emissionem vides, separationem non vides. Intelligite ergo, fratres charissimi, Patrem et Filium et Spiritum sanctum inseparabiliter sibi cohaerere, Trinitatem hanc unum Deum; et omnia opera unius Dei, haec esse Patris, haec esse Filii, (haec esse Spiritus [Col. 1564]...) *Tractatus XX, 13, PL 35*.

⁶⁸ “fragment 2”, *recto*, 2. stupac: (...Melius est enim ne)scire, quam errare: sed scire est melius quam nescire. Itaque ante omnia conari debemus ut sciamus: si potuerimus, Deo gratias; si autem non potuerimus interim pervenire ad veritatem, non eamus ad falsitatem. Quid enim simus, et quid tractemus, considerare debemus. Homines sumus carnem portantes, in hac vita ambulantes: et si jam de semine verbi Dei renuti, tamen ita in Christo innovati, ut nondum penitus ab Adam exspoliati. Quod enim nostrum mortale et corruptibile aggravat animam (Sap. IX, 15), ex Adam esse apparet, et manifestum est: quod autem nostrum spirituale sublevat (animam, de Dei...) *Tractatus XXI, 1, PL 35*.

⁶⁹ “fragment 2”, *verso*, 1. stupac: (...substantia et) potentia ejus ex illo est qui genuit eum. Modo autem cum dixisset se haec facere similiter quae facit Pater, ut non intelligamus alia facere Patrem, [Col. 1565] alia Filium, sed simili potentia facere Filium eadem ipsa quae Pater facit, cum Pater facit per Filium; secutus ait quod hodie lectum audivimus, Pater enim *diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit*. Rursus mortalis cogitatio perturbatur. Demonstrat Pater Filio quae ipse facit: ergo, ait aliquis, seorsum Pater facit, ut possit Filius videre quod facit. Rursus occurrit humanae cogit(ationi tanquam artifices duo...) *Tractatus XXI, 2, PL 35*.

“fragment 2”, *verso*, 2. stupac: (...) Sapientia Dei (I Cor. I, 24)? ubi quod de ipsa Sapientia Scriptura dicit, *Candor est enim lucis aeternae* (Sap, VII, 26)? ubi quod de illa iterum dicitur, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (Id. VIII, 1)? Si quid facit Pater, per

podudarnosti pisma i dimenzija, “fragment 3” na stražnjem dijelu rukopisa MS 463 zapravo je otkinuti dio jednog većeg folija koji je sadržavao i “fragment 2” - naime, “fragment 3” sadrži upravo one dijelove teksta koji nedostaju na “fragmentu 2”.⁷⁰ “Fragment 3” otkriva i kompoziciju stranice originalnog rukopisa pisanog u dva stupca, jer je desni stupac teksta sačuvan u svojoj originalnoj širini. Fragmenti 2 i 3 sadrže zajedno 28 redaka teksta, ali je, sudeći po izgubljenim dijelovima teksta, originalni list sadržavao još najmanje nekoliko redaka. Pismo fragmenata posjeduje uglatost srodnu beneventanskim rukopisima 13. stoljeća, a takvu dataciju potvrđuje i kratica “ipe” s crticom

Filium facit; si per Sapientiam suam, et Virtutem suam facit: non extra illi ostendit quod videat, sed in ipso illi ostendit quod facit.

3. Quid videt Pater, vel potius quid videt Filius in Patre ut faciat et ipse? Possim forte dicere; sed da qui possit capere: aut forte possim cogitare, nec dicere; aut forte nec cogitare. Excedit enim nos illa divini (...), *Tractatus XXI*, 2-3, PL 35.

⁷⁰ “fragment 3”, *recto*, 1. stupac: (...et erastino die) sermo debetur vobis, adestote ut audiatis. *Tractatus XXI. Ab eo quod scriptum est*, Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit; *usque ad id*, Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum. *Cap.* V, V\ 20-23.

1. Hesterno die quantum Dominus donare dignatus est, qua potuimus facultate tractavimus, et qua potuimus capacitate intelleximus, quomodo (...)

“fragment 3”, *recto*, 2. stupac: (...) nos ad immortalitatem suam. Hunc habemus magistrum, ut non peccemus; et defensorem, si peccaverimus et confessi atque conversi fuerimus; et interpellatorem pro nobis, si quid boni a Domino desideraverimus; et datorem cum Patre, quia Deus unus est Pater et Filius. Sed loquebatur ista homo hominibus; Deus occultus, homo manifestus, ut manifestos homines faceret deos; et Filius Dei, factus hominis filius, ut hominum filios faceret filios Dei. Qua hoc arte sapientiae suae faciat, in ejus verbis agnoscimus. Loquitur enim parvulis parvus: sed ipse ita parvus ut et magnus; nos autem parvi, sed in (...) *Tractatus XXI*, 1, PL 35.

“fragment 3”, *verso*, 1. stupac: (...demonstret ei quidquid) facit, ut possit etiam ipse facere: *Omnia*, inquit, *demonstrat ei quae ipse facit*. Cum ergo Pater facit, Filius non facit, ut possit videre Filius quod Pater facit? Certe *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Hunc videmus quemdadmodum Pater demonstrat Filio quod facit; cum Pater nihil faciat, nisi quod per Filium facit. Quid fecit Pater? Mundum. Itane factum mundum demonstravit Filio, ut et ipse tale aliquid faceret? Detur ergo mundus nobis quem fecit et Filius, Sed, et *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, et mundus per eum factus est* (Joan. I, 3, 10). Si factus per eum est mundus, et omnia per ipsum facta (...)

“fragment 3”, *verso*, 2. stupac: (...) illo vitae nunc aliquid irrorare dignetur et distillare in sitim nostram, ne in hac eremo arescamus. Dicamus ei, Domine, cui didicimus dicere, Pater. Audemus enim hoc, quia ipse voluit ut auderemus: si tamen sic vivamus, ut non nobis dicat, *Si Pater sum, ubi est honor meus? si Dominus sum, ubi est timor meus* (Malach. I, 6)? Dicamus ergo illi, Pater noster. Cui dicimus, Pater noster? Patri Christi. Qui ergo Patri Christi dicit, Pater noster, quid dicit Christo, nisi, Frater noster? Non tamen sicut Christi Pater, ita et noster Pater: nunquam enim Christus ita nos conjunxit, ut nullam distinctionem faceret inter nos et se. Ille enim Filius aequalis Patri, ille ae(ternus...) *Tractatus XXI*, 3, PL 35.

Slike 5-8. Fragmenti beneventane iz 13. st. koji se čuvaju unutar rukopisa sa signaturom MS 463 (Antifonaru iz 1545. godine koji je pisao fratar *Ioannes de Hammo Ragusinus* u Samostanu Male braće u Dubrovniku) (snimila: Ana Opalić)

kraćenja iznad slova “p” za *ipse*,⁷¹ te “hoies” s horizontalnom crticom kraćenja iznad slova “i” i “e” za *homines*. Pismo fragmenata ima lagani nagib udesno što ga povezuje s fragmentom beneventane Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice u Dubrovniku, a povezuje ih i sustav kratica - pisar beneventanskih fragmenata iz MS 463 koristi kratice uobičajene u 13. stoljeću, ali upotrebljava i stariji sustav kraćenja za *omnis*, primjerice “ome” s crticom kraćenja iznad “m” za *omne*. Kao i kod fragmenta Rkp. 950, ligatura “fi” samo se neznatno spušta ispod osnovne linije, a fragmente povezuju i morfološke osobitosti pojedinih slova, primjerice specifično slovo “g” s jako zadebljanim donjim krajem ili slovo “d” s izrazito kratkim, pomalo zdepastim gornjim dijelom. Širina stupca, koja se može odrediti samo na “fragmentu 3”, iznosi 10,5 cm, udaljenost među stupcima je 2 cm, a list pergamene originalnog rukopisa fragmenata iz MS 463 zasigurno je imao tridesetak linija teksta (28 postojećih i nekoliko koji nedostaju zbog loše očuvanosti). Slova su veličine oko 4-5 mm, a kapitalna slova 10 mm i sve nabrojene dimenzije zapravo odgovaraju dimenzijama fragmenta Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice.⁷²

S obzirom na sličnost paleografskih značajki pisma fragmenata koji se čuvaju u MS 463 i fragmenta Rkp. 950 te činjenicu da fragmenti sadrže isti tekst, odnosno traktate sv. Augustina na Evanđelje po Ivanu, postoji velika mogućnost da su fragmenti zapravo *membra disiecta* istoga kodeksa dubrovačkog podrijetla.

Fragmenti beneventane iz knjižnice isusovačkog samostana u Dubrovniku pohranjeni u knjižnici Juraj Habelić u Zagrebu

Dva fragmenta beneventane iz dubrovačkog isusovačkog samostana pohranjena su u knjižnici Juraj Habelić Fakulteta filozofije i religijskih znanosti u Zagrebu: fragment misala sa signaturom 2027⁷³ i fragmenti *Vitae sanctorum*

⁷¹ E. A. Loew, *The Beneventan Script*: 184.

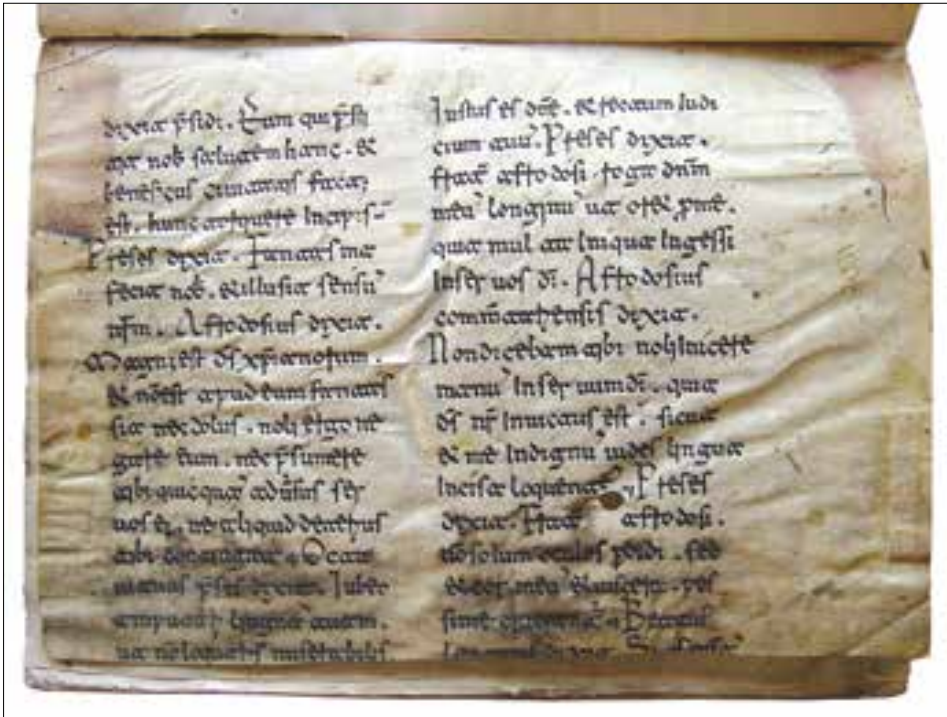
⁷² S obzirom na to da je fragment Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice služio kao omot tiskane knjige Franciscusa Tittelmanusa dimenzija 17 x 11 cm, u knjižnici franjevačkog samostana tražila sam Tittelmanusovu knjigu kojoj bi omot takvih dimenzija pristajao. Nažalost, premda sam pro našla knjigu Franciscusa Tittelmanusa s približnim dimenzijama (15 x 10,5 cm), riječ je o drugom djelu, odnosno *In omnes Epistolas elucidatio* (signatura 25-III-2), a ne *Elucidatio in sanctum Christi Evangelium secundum Matheum et Iohannem*, čiji naslov stoji na mjestu nekadašnjeg hrbata, odnosno na sredini fragmenta Rkp. 950 (*Elucidatio Fra. i Titelm. ni Euang. Mathei et Joannes*).

⁷³ Signatura ukazuje na inkunabulu *Opuscula divi Bernardi abbatis Clarevallensis* (Venecija, 1495) s pečatom *Bibliothecae Res. Rag. S. I.* na koju su fragmenti bili zalijepljeni, a sada se čuvaju zajedno s inkunabulom.

koji se još uvijek čuvaju unutar inkunabule.⁷⁴ Fragment misala sastoji od dva dijela koji su tvorili jedan list rukopisa. Beneventana tog fragmenta posjeduje izrazitu uglatost, karakterističnu za beneventanu koja se koristila u Dubrovniku u 13. stoljeću, i sustav kratica s nekim kraticama koje se ne pojavljuju prije 13. stoljeća, kao što su “ipa” s crticom kraćenja za *ipsa*. Pisar također upotrebljava “aia” s crticom kraćenja za *anima* i kasniji sustav kraćenja za *omnis*, *omnia* te složenice koje sadrže *omnis*, *omnia*, primjerice “oips” s crticom kraćenja za *omnipotens*. Kada su u riječi dva konsektivna slova “p”, stisnuta su zajedno kao što je običaj u gotičkom pismu. Pisar također upotrebljava “no” s crticom kraćenja za *non* i neobičnu kraticu za *sicut* - “sic” s natpisnim znakom u obliku arapskog broja “2”, koju nalazimo u dubrovačkim fragmentima i rukopisima pisanim beneventanom. Slova na počecima poglavlja ukrašena su crvenom bojom. Od interpunkcije pisar upotrebljava standardne beneventanske znakove za srednju pauzu (točka i kvačica), ali za finalnu pauzu upotrebljava samo točke. Pismo jako nalikuje beneventanskom dijelu Knjige sv. Nikole, rukopisu dubrovačkog podrijetla, osobito onom dijelu koji je pisao prvi pisar (ff. 1r-11v). Fragmenti *Vitae sanctorum* dijelovi su dva lista beneventane koji su zalijepljeni na prednju i stražnju stranu (slika 9). Prednji fragment sadrži život Blažene Djevice Marije prema Matejevu pseudoevanđelju, a stražnji fragment sadrži život sv. Longina.⁷⁵ Tip pisma također odražava jaku uglatost karakterističnu za dalmatinsku beneventanu u 13. stoljeću. Datacija u 13. stoljeće potvrđena je prisutnošću skraćenice “ipa” s crticom kraćenja za *ipsa* i načinom na koji su dva slova “p” stisnuta zajedno kao u gotičkom pismu. Pisar upotrebljava “aia” za *anima*, “no” s crticom kraćenja za *non*, “oium” s crticom kraćenja za *omnium*. Što se tiče interpunkcije, pisar upotrebljava standardne beneventanske znakove: točku i kvačicu za srednju pauzu te dvije točke i zarez za finalnu pauzu. Riječi imaju akcente za čitanje naglas. Postoji još jedna neobična karakteristika pisma, a to je upotreba malih crtica u obliku zastavica na minuskulnom slovu “d”, značajka koja se može pronaći u Knjizi sv. Nikole i fragmentima iz Chantillyja i Graza. Pismo fragmenta *Vitae sanctorum* najviše nalikuje pismu beneventanskog dijela Knjige sv. Nikole, posebno onom dijelu koji je pisao drugi pisar (ff. 12r-24v). Morfologija slova, sustav kraćenja i interpunkcija fragmenta iz Znanstvene knjižnice Juraj Habelić jako nalikuju rukopisima iz 13.

⁷⁴ Juraj Dragišić, *De natura angelica* (Firenca, 1499), posjeduje ex libris *Ad Vincentii Nicolai usum amicorumque eius anno Domini M.D.LXXI. Vale.*

⁷⁵ V. Brown, »A Second New List of Beneventan Manuscripts (II).«: 64-65.

Slika 9. Fragment beneventane iz 13. st. (*Vitae sanctorum*)

koji se čuva unutar inkunabule Jurja Dragišića *De natura angelica* (Firenca, 1499),
Znanstvena knjižnica Juraj Habelić u Zagrebu (snimila: Rozana Vojvoda)

stoljeća pisanim beneventanom, Knjizi sv. Nikole i fragmentima iz Chantillyja i Graza te upućuju na moguće dubrovačko podrijetlo.

Zaključak

Fragment rukopisa sv. Augustina koji je 2012. otkupljen za Dubrovačke knjižnice (Rkp. 950) po paleografskim značajkama može se datirati u 13. stoljeće ponajviše na osnovi izrazito uglatog aspekta beneventane, koja se ne može usporediti s uglatošću rukopisa 11. stoljeća, i po sustavu upotrijebljenih kratica. Mogućnost dubrovačkog podrijetla osnažuje se usporedbom s pismom rukopisa *Missale Ragusinum* i Knjige sv. Nikole te fragmenata iz Chantillyja i Graza za koje je već ranije utvrđeno dubrovačko podrijetlo. Navedeni rukopisi i fragmenti dragocjen su komparativni materijal i svjedoče da se u Dubrovniku u

13. stoljeću upotrebljavalo beneventansko pismo s izraženom uglatošću, koja je najvjerojatnije bila plod utjecaja suvremenog gotičkog pisma. Slova nisu položena direktno na liniju crtovlja i dobiva se dojam nepravilnosti. Postoji nekonzistentnost u upotrebi standardne beneventanske interpunkcije, koja je uglavnom ograničena na točke. Pisari upotrebljavaju tipične kratice za 13. stoljeće, osim simultane uporabe starijeg i novijeg sustava kraćenja za *omnis*, *omnia*, što pokazuje konzervativne značajke beneventane koja se upotrebljavala u Dalmaciji. Pismo ima i neke značajke oble beneventane koja se u Dalmaciji upotrebljavala u 11. stoljeću, kao što je ligatura “fi” koja ne silazi ispod linije crtovlja i relativno kratke linije slova s uzlaznim ili silaznim linijama.

U dubrovačkim zbirkama (Znanstvena knjižnica, Samostan Male braće, Samostan sv. Dominika) čuva se i niz drugih fragmenata koji su pisani beneventanom i čije se pismo prema paleografskim značajkama može datirati u 13. stoljeće. Za spomenute fragmente također postoji velika mogućnost dubrovačkog podrijetla zbog sličnosti s tipom beneventanskog pisma koji se u 13. stoljeću rabio u rukopisima dokazanog dubrovačkog podrijetla, kao što su *Missale Ragusinum* i Knjiga sv. Nikole te fragmenti iz Chantillyja i Graza. Osim što pismo fragmenata pisanih beneventanom iz dubrovačkih zbirki posjeduje izrazitu uglatost, a slova nisu smještena ravno na crtovlje, sustav kratica i interpunkcija sličan je u svim analiziranim fragmentima. Najuočljivija kratica je “sic”, koja nije jedna od tipičnih beneventanskih kratica, s natpisnim znakom koji nalikuje arapskom broju dva za *sicut*, a nalazi se u fragmentima iz Znanstvene knjižnice (CR-20.799, A-1006, CR-20.911), dominikanskog samostana (fragmenti m, n, o, koji su *membra disiecta* istog rukopisa kao A-1006) i franjevačkog samostana (MS 189) te u rukopisima *Missale Ragusinum* i Knjiga sv. Nikole.

Po karakteristikama pisma, najbliži fragmentu Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice su fragmenti beneventane iz 13. stoljeća koji se čuvaju u franjevačkom samostanu u Antifonaru pod signaturom MS 463, rukopisu dubrovačkog podrijetla koji je pisao fratar *Ioannes de Hammo Raguscinus* u Samostanu Male braće u Dubrovniku. Fragmenti iz rukopisa MS 463 sadrže isti tekst kao i fragment Rkp. 950 iz Znanstvene knjižnice (sv. Augustin, *Tractatus super Ioannem*) te se s obzirom na morfološke karakteristike slova, kompoziciju stranice, dimenzije i sustav kratica može zaključiti da su fragmenti *membra disiecta* istog rukopisa dubrovačkog podrijetla, uz izvjesnu zadržku zbog lošeg stanja fragmenata u rukopisu MS 463. Razmatrani fragmenti pisani beneventanom koji se mogu datirati u 13. stoljeće dragocjeno su svjedočanstvo beneventanske pismenosti, aktivnosti barem jednog dubrovačkog skriptorija, ali i jasan dokaz dugovječnosti i intenziteta uporabe beneventane na dalmatinskom području.

A FRAGMENT OF ST. AUGUSTINE'S MANUSCRIPT IN BENEVENTAN SCRIPT FROM THE SCIENTIFIC LIBRARY IN DUBROVNIK (MS. 950): ARGUMENTS FOR ITS DATING AND DUBROVNIK ORIGIN

ROZANA VOJVODA

Summary

This article provides an analysis of a manuscript fragment containing the tractates of St. Augustine on the Gospel of John (MS. 950), written in Beneventan script and acquired for Dubrovnik Libraries at an auction at Sotheby's in 2012, arguments for its dating to the thirteenth century and its possible Dubrovnik origin.

The study of Beneventan script in Dubrovnik in the thirteenth century is facilitated by the fact that there are two manuscripts from the thirteenth century (the so-called *Missale Ragusinum*, MS. Canon. Liturg. 342, Oxford, Bodleian Library; *Libellus S. Nicolayi*, Dubrovnik, Archives of the Diocese of Dubrovnik), in addition to Beneventan fragments kept in the collection of the Musée Condée in Chantilly (Impr. Fol. V. A. 8) and in the University Library in Graz (MS. 1703), whose Dubrovnik origin has already been confirmed by earlier scholars. Also submitted are the palaeographic arguments for the dating of the manuscript *Libellus s. Nicolayi* to the thirteenth century, an outline of palaeographic features of the fragments from Chantilly and Graz, along with a survey of the characteristics of Beneventan script used in Dubrovnik in the thirteenth century. The aforementioned manuscripts and fragments testify to the fact that in thirteenth-century Dubrovnik Beneventan script with pronounced angularity was used, most probably under the influence of the contemporary Gothic script. The letters are not placed directly on the base line, thus creating an irregular appearance. Also evident is an inconsistency in the use of standard Beneventan

punctuation which is mainly confined to points. The scribes use abbreviations typical of the thirteenth century although the manuscripts display a simultaneous usage of old and recent abbreviation system for *omnis*, *omnia*, which indicates the conservative characteristics of the Beneventan used in Dalmatia. The script also possesses certain features of the round Beneventan used in Dalmatia in the eleventh century, such as the ligature “fi” not descending below the base line and relatively short strokes with the letters of ascending and descending lines.

Presented is the comparative analysis of the Beneventan fragments from Dubrovnik collections (Dubrovnik Libraries, Franciscan Monastery of the Friars Minor, Scientific Library of Juraj Habelić in Zagreb which holds two books from the Jesuit Monastery in Dubrovnik) whose general features most closely resemble the fragment MS. 950 from the Scientific Library. Based on the identification of the text of the Beneventan fragments from the Franciscan Monastery in Dubrovnik, kept in the manuscript under shelfmark MS. 463, as well as on the comparison with fragment MS. 950 from the Scientific Library, the author comes forward with a thesis that these fragments are the *membra disiecta* of the same manuscript containing the tractates of St Augustine on the Gospel of John of Dubrovnik origin.